

MƏHƏMMƏDQULU BƏY KƏNGƏRLİ ÜÇÜN- "VƏTƏN FƏRYADNAMƏSİ"

Zakir Hafis oğlu Kərimov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

zakir.kerimov.1955@mail.ru

Açar sözlər: *erməni terroru, xatirə, maarifçi, hüquq*

Azərbaycan xalqının maariflənməsi yolunda təmənnasız fəaliyyət göstərən xeyirxah insanlar az olmamışdır. Onlardan biri də Naxçıvan torpağının yetirməsi olan Məhəmmədqulu bəy Kəngərli (1864-1905). O, öz xərcinə İrəvan şəhərində qız məktəbi açmış, azərbaycanlı gənclərin xaricdə təhsil alma-sına çalışmış, imkansız həmvətənlərinə pulsuz hüquqi yardım göstərmişdir. Məhəmmədqulu bəy Kəngərli öz xalqının hüquqlarının Rusiya imperiyasındakı xristian xalqların hüquqları ilə bərabərləşdirilməsi uğrunda mübarizə aparmışdır. Buna görə 1905-ci il avqustun 29-da erməni terrorunun qurbanı olmuşdur. Bu cür şəxsiyyətlərin həyatı və fəaliyyəti tariximizə şərəf, gənclərimizə isə örnəkdir.

ПЛАЧ РОДИНЫ ПО МУХАММЕДГУЛУ БЕКУ КЕНГЕРЛИ

Закир Керимов

Ключевые слова: *армянский террор, память, просветитель, право*

На пути просвещения азербайджанского народа было немало людей, чья деятельность была безвозмездной благотворительностью. Одним из них является уроженец нахчыванской земли Мухаммедгулу бек Кенгерли (1864-1905). Он на свои средства открыл в Иреване школу для девочек, помогал в обучении азербайджанской молодежи за границей, оказывал юридическую помощь бедным согражданам. Мухаммедгулу бек Кенгерли боролся за уравнение прав своего народа с христианским населением Российской империи. За все это 29 августа 1905 года стал жертвой армянского террора. Жизнь и деятельность таких людей почетна, а для молодого поколения поучительна.

A CRY FOR THE MOTHERLAND FOR MAHAMMADGULU BAY KANGARLI

Zakir Karimov

Key words: *Armenian terror, memory, educationalist, right*

There were a lot of people who worked graticitously on the way to enlightenment of the Azerbaijani people. One of them is Mahammadgulu bay Kangarli who is from Nakhchivan (1864-1905). He opened a girls`school in Iravan city at his own expence, he tried to educate Azerbaijani youth abroad, he provided free legal assistance to his needy compatriots. Mahammadgulu bay Kangarli fought to equate the rights of his people with the rights of the Christian peoples of the Russian Empire. That `swhyehwas a victim of Armenian terror on Avgust 29, in1905. The lives and activities of such personalities is an honour to our history an example for our youth.

Azərbaycan xalqının azadlığı, tərəqqisi, həmçinin maariflənməsi yolunda özünü fəda edən görkəmli şəxsiyyətlər az olmamışdır. Onlardan biri də Məhəmmədqulu bəy Kəngərli (1864-1905) idi.

Məmməd Səid Ordubadi “Qanlı sənələr” kitabında yazır: “1905-ci ilin avqustun 29-da erməni-müsəlman toqquşması nəticəsində Batum şəhərində...böyük şəhidimiz Məhəmmədqulu bəy Kəngərli erməni komitəsi tərəfindən göndərilmiş terrorçular tərəfindən öldürülmüşdür. Onun vəhşi terrorçuların əlində şəhid edildiyini eşidib, ağlamayan bir qafqazlı müsəlman yox kimidir...millət və insaniyyət uğrunda can verməyə hazır olan əziz bir vücuda törcümeyi-halını yazıb millətə, övladlarına yadigar saxlamaq məqsədi ilə “Həyat” qəzetinin 71-ci nömrəsində ”Şüa” imzasıyla dərc etmişlər. Mən isə ”Şüa” cənablarının arxasınca onun məqaləsindən, mərhumun özü ilə münasibətdə olmuş dostlarımdan iqtibas edərək bir vətən fəryadnaməsi...dərc etməklə, yazımı zinətə mindirdim”[7, s.71-72].

Mərhum Məhəmmədqulu bəy İrəvan quberniyasının Naxçıvan şəhərində 1864-cü ildə anadan olmuşdur. Atası Naxçıvanın bəyzadələrindən olan Şəfi ağa idi. O, ilk təlim-tərbiyəsini atasından, ibtidai təhsilini xüsusi müəllimdən almışdır. Sonra isə Tiflis hərbi məktəbinə-kadet korpusuna daxil olmuşdur [7, s.72]. Rus ordusunun mayoru olan atası kimi hərbcı peşəsini seçmiş,sonra təhsilini davam etdirmək üçün Peterburq Ali Topçuluq Məktəbinə daxil olmuşdur [6, 228]. Burada 1882-ci ildə unter-zabit rütbəsi almışdır.

1893-cü ilə qədər əsgəri qulluqda xidmət göstərmiş,ştabs-kapitan rütbəsində istefaya çıxaraq, Vətənə qayıtmışdır. Bir-iki il Naxçıvanda qaldıqdan sonra, İrəvan şəhərinə getmiş, öyrənmişdir ki, İrəvan quberniyası müsəlmanları dil (rus dilini) bilməməkdən, elmsizlikdən...hüquqlarını bilməməkdən...bəlaya

düçar olurlar. Qərara alır ki, ən əvvəl bacarıqlı bir vəkil olub, millətə xidmətə buradan başlamaq lazımdır. Bu məqsədlə hazırlaşaraq vəkillik imtahanını verib, qanuni şəkildə vəkillik etmək hüququnu alır. Hüquqla bağlı böyük və çətin işləri həmişə uğurla həll edir. Bir az əvvəl nə cür mükəmməl topçu zabiti idisə, indi də bacarıqlı, məharətli bir vəkil idi[7, s.73]. Vəkil kimi xalqın mənafeyini təmənnəsiz olaraq müdafiə etmiş, onlara qanuni hüquqlarını başa salmış, ona müraciət edənlərin nicatına və xilasına çalışmışdır[1, s.150]. Hər gün evinə bir çox fəqir yoxsul müsəlmanlar gəlib öz ərz-hallarını ona pulsuz yazdırır, dərdlərinə pulsuz dərman alırdılar[2].

O, alicənablığı, millətpərvərliyi, rəhmdilliyi ilə hər kəsin ürəyində yer tutmuşdu. Bir çox vəkillər kimi pula, dövlətə əsla tamah etməyib, nəcib və əsilzadə olduğunu biruzə vermişdi. Görkəmli hüquqşünasın kitabxanasında üç yüz cildə yaxın kitab var imiş. Bu kitabxanadan onun digər müasirləri, o cümlədən C.Məmmədquluzadə də bəhrələnmişdir[5, s.116].

Qafqaz regionunda yaşayan digər xristian xalqlarla müqayisədə müsəlmanlara aşağı nəzərlə baxılmasının aradan qaldırılması M.Kəngərliyə məşğul edən əsas problemlərdən idi. Onun istəyi müsəlmanların hüquqlarını çar Rusiyasında yaşayan erməni və digər xalqların hüquqları ilə bərabərləşdirmək idi. Rus hökuməti qarşısında belə ciddi problem qaldırmaq böyük cəsarət tələb edirdi. M.Kəngərli mükəmməl savadı, həyat təcrübəsi sayəsində həmin problemi bütün kəskinliyi ilə qaldırmağa müvəffəq olmuşdur. Mərhum ümumi camaatın ittifaq və sevgisi ilə bir neçə yoldaşla Peterburqa gedərək, millətin hər növ ehtiyacını qraf Vorontsova söyləyir [2]. Bunlar erməni millətçilərini dərinlən narahat edirdi.

“Mərhumun bu ali xahişi...erməni böyüklərinin xoşuna gəlmədi. Ölüm kağızları yazdılar” onun ünvanına[7, s.75].

M. Kəngərlinin fəaliyyətində məktəbdarlıq da mühüm yer tutmuşdur. “Həyat” qəzeti onun vəkilliyi kimi, məktəbdarlığının da millətin taleyi ilə bağlı olduğunu, dövrün zəruri ehtiyaclarından yarandığını qeyd etmişdir. “Şəhidi-ali...övladi-millətin tərbiyə və təhsilini əsla yaddan çıxarmazdı...Millətin səlamət və tərəqqisi üçün birinci qapı,ən birinci vasitə...məktəb olduğunu çox yaxşı bilirdi. Qafqazda birinci müsəlman”milli” məktəbi(pansion) açdı...ömlərini müəllimlikdə çürüdüb, Qafqazın bu qədər böyük şəhərlərində bir müsəlman pansionu açma bilməyən müəllimlərə ən ibrətbəxş bir nümunə oldu...”[7, s.73].

M.S.Ordubadı “Qanlı sənələr” əsərində bu məktəbi “Leyli məktəbi”adlandırır. Əziz Mirəhmədov M.Kəngərlininməktəbdarlıq fəaliyyətini araşdıraraq yazır:“Qızlar üçün rus-Azərbaycan məktəbi, oğlanları gimnaziyaya hazırlayan məktəb-pansion açıb, özü də dərslər deyir. Üç ildə bu məktəblərdə qırxa qədər uşaq oxuyur.Yaxşı bir qiraətxana təşkil edir...həmin tədbirlərin çoxu onun öz puluna görülür”[5, s.15].

Akademik İ.Həbibbəyli qeyd edir ki, indiyədək ilk azərbaycanlı qız məktəbi 1901-ci ildə Bakıda məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən açılıb. H.Z.Tağıyevin xidmətini heç də azaltmadan, M.Kəngərlinin ondan bir az əvvəl qız məktəbi açmağı qeyd edilməlidir. Yeri gəlmişkən, tarixçi alimlər M.İsmayıl və M.İbrahimov göstərirlər ki, H.Z.Tağıyevin qız məktəbi 1901-ci ilin oktyabrın 7-də açılmışdır[3, s.26].) H.Z.Tağıyevina çədiyi sadəcə qız məktəbi idi və müsəlman qızlarının ilkin savad almalarına xidmət edirdi. Məhəmmədqulu bəyin təsis etdiyi isə qızlar üçün gimnaziya idi. Bu vaxtdək digər Qafqaz şəhərlərində də oğlan gimnaziyaları fəaliyyət göstərirdi. Qızlar üçün isə belə təhsil ocağını birinci dəfə M.Kəngərli açmışdı. Həmin gimnaziyanı bitirən qızlar universitetlərə daxil olmaq imkanı qazanırdılar[1, s.26].

İ.Həbibbəyli arxiv materiallarına istinad edərək yazır ki, 30 aprel 1901-ci il tarixdə Naxçıvan şəhər pedaqoji şurasının yığıncağında M.Kəngərlinin hesabdan keçdiyi nümunə dərsi müzakirə olunaraq ona "İbtidai sinif müəllimi" adı verilməsi qərara alınmışdır. İrəvan quberniyası Xalq Məktəbləri Direktorluğu həmin qərara əsasən, 29 may 1901-ci ildə M.Kəngərliyə 1163 Nəli müəllimlik vəsiqəsi vermişdir. Pedaqoji fəaliyyət üçün lazım olan sənədləri əldə etdikdən sonra, o, 2 sentyabr 1901-ci ildə Gafqaz Təhsil Dairəsindən şəxsi məktəb açmaq üçün rəsmi icazə almışdır. Məktəb ilkin sənədlərdə "Məhəmmədqulubəy Kəngərlinkinin üçüncü dərəcəli birsinifli şəxsi məktəbi" adlandırılmış, sonra qızlar üçün gimnaziya statusu almışdır.

Şəxsi məktəb 15 sentyabrdan etibarən fəaliyyətə başlamışdır. Məktəbin hazırlıq sinfində-4; birinci sinfində-4; ikinci sinfində-4; üçüncü sinfində-6 nəfər, cəmi 18 nəfər şagird təhsil almışdır. Məktəbin illik təhsil haqqı 1350 manat idi. Tərbiyə işlərinə- 1935, binanın kirayəsinə-700, şəxsi heyət üçün-960, digər xərclərdən ötrü-1635 manat sərf edilmişdir. Məktəbin ümumi maliyyə vəsaiti 6380 manat təşkil etmişdir[1, s.152]. Təhsil alan şagirdlərin hamısı azərbaycanlı idi. Məktəbin pedaqoji heyəti əvvəlcə 4 nəfərdən ibarət idi. M.Kəngərli təhsil ocağının maliyyələşdirməsini öz üzərinə götürmüş, həm də hesab fənnini tədris etmişdir. Müəllimlər İrina Nikolayevna Serebryaçenko, Nadejda Timoloyna Zaporen və Mirzəhüseyn Axundovdan ibarət idi.

1903-cü il sentyabrın 17-dən etibarən Cəfərbəy Cəfərbəyov da məktəbdə pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır[1, s.153].

Luiza Ray məktəbdə fransız dilini tədris edirdi.

Məktəbin kitabxanası da fəaliyyət göstərirdi. Kitablارın müəyyən hissəsini dərsliklər təşkil edirdi.

Məhəmmədqulu bəy Kəngərlinin şəxsi məktəbi 5 sentyabr 1903-cü ildən İrəvan şəhərində, İsmayıl bəy Sadıqbəyovun mülkündə öz fəaliyyətini davam etdirmiş, lakin 01 iyun 1905-ci ildə öz fəaliyyətini dayandırmışdır [1, s.153]. M.Kəngərli məktəbin fəaliyyətinin dayandırmasını xaricə getməsi ilə əlaqələndirmişdir.

Onun xaricə getməsi səbəbinə "Həyat" qəzeti belə aydınlıq gətirir:"...Məhəmmədqulubəy Peterburqdan gələndən bəri gözləyirdilər ki, (ermənilər) onu öldürsünlər.

Mərhum işin bu cəhətini yaxşı qanmışdır...buralarını bilə-bilə yenə istərdi ki,vəkilliyinə, məktəbin tərəqqisinə davam etsin. Lakin bir kimsədən müavinət görmədi. Axırda çarəsiz qaldı.Məktəbini dağıdıb, vəkilliyini buraxıb, Parijə getməyə, oradan millətinə özgə yolda xidmət etməyə məcbur oldu. O...öz bacısı oğlunu (Heydəri) və özgələri Parijə təhsilə aparıb, bu barədə qafqazlılara bir qapı açsın. İstəyirdi ki, Qafqazdan tələbə getməyə vasitə olub, bir dairə içində sıxışb qalan müsəlmanlara mənbəyi-fənn və hünəri tanıtın"[7, s.75].

M. Kəngərli ilk növbədə erməni terrorundan uzaqlaşmaq, sonra isə millətinə bir maarifçi kimi xidmət göstərmək məqsədilə İrəvandakı məktəb və vəkillik mənsəbini buraxıb xarici ölkəyə getmək niyyətində olmuşdur.Lakin bu vətənsəvər insanın bu səfəri baş tutmamış, ömrü faciə ilə tamamlanmışdır.

"Şüa"imzalı müəllif bu barədə yazır ki, M.Kəngərli 1905-ci il avqustun 25-də İrəvanı tərk edib Tiflisə getdi. Orada bir neçə gün qalandan sonra bacısı oğlu Heydər ilə Batuma getdi ki, gəmiyə minib Parijə yollansın...Bu arada...bir dükandan bir neçə açıq məktub alıb, bəzi dostlarına bu surətdə yazdı: "Batumdayız,bilet aldım. Bir saatdan sonra firəng gəmisinə minəcəyik.Vətənim, millətim, heç vaxt yaddan çıxmayacaqdır. Xidmət yer ilə deyil, insanın özü ilədir".O, bu məktubları poçt qutusunda buraxıb yemək yeməyə getmək istəyirdi. Lakin erməni komitəsi tərəfindən göndərilən üç erməni divarın küncündən qəflətən çıxıb onu xəncər ilə parça-parça doğrayıb, qaçdılar.Bütün qafqazlı müsəlmanların fəxr etdikləri bu şəxs din xainləri tərəfindən öldürüldü [7, s.75].

Tiflis camaatı mərhumun cənazəsini böyük izdihamla və ehtiramla məscidə aparıb, sentyabrın 2-də öz bacısı, Cəlil Məmmədquluzadənin 1904-cü ildə bu şəhərdə dəfn olunmuş həyat yoldaşı Nazlı xanım Kəngərlinin yanında torpağa tapşırıdılar. Dəfnin əsas təşkilatçısı Mirzə Cəlil olmuşdur. Yeri gəlmişkən, C.Məmmədquluzadənin mətbuat və ədəbiyyat aləminə çıxmasında M.Şahtaxılı ilə bərabər M.Kəngərlinində mənəvi dəstəyi olmuşdur [4, s.56-57]. O zamankı dövrü mətbuat M.Kəngərlini millət yolunda ölməklə cənnətə girmək üçün onun qapısını ən əvvəl açan fədakar vətəndaş kimi qiymətləndirmişlər.

M.S.Ordubadı o zaman yazırdı ki, başqa millətlərdə belə böyük kimsələrin heykəli qoyulur, əsrdən-əsrə yadigar buraxılır,əfsus ki,o millət şəhidinin adına bir yadigar, bir abidə qoyulmamışdır[7, s.72].Böyük ədib bu səbəbdən onu millət və Vətən övladına bir müsbət nümunə kimi təqdim etmək və onun əməllərini hifz etmək üçün bir "Vətən Fəryadnaməsi"ni yazdığını bildirir.

Ədəbiyyat

1. Ordubadi M.S.Qanlı illər.1905-1006-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni müsəlman davasının tarixi.Bakı: 1991.
2. "Kredo"qəzeti,№47(972),13 noyabr 2019-cu il.
3. Mahmud İsmayıl,Marat İbrahimov.El atası.Azərnəşr,Bakı: 1971.
4. Məmmədquluzadə C.Xatiratım.Bakı:1971.
5. Mirəhmədov Ə.Azərbaycan Molla Nəsrəddini.Bakı:1980.
6. Naxçıvan Ensiklopediyası.Bakı: 2002.
7. Həbibbəyli İ. Ç.Məmmədquluzadə:mühiti və müasirləri.Əcəmi nəşriyyatı, Naxçıvan: 2009.